

דבורה בארון

דבורה בארון – מגילוי לכיסוי

על סיפורי-הראשית של דבורה בארון

נורית גוברין

התחלות הבוסר המגומגמות של דבורה בארון, שמנגנן הכיסוי וההסוואה האמנותי עדיין אינו בולט ואינו משוכלל, יש בהם כדי לגלות, מזה שבמרצת השנים, הוסתר ונדחק וכסה באמצעות ההבעה האמנותית המעודנת. לסיפורי-ראשית אלה נאה השם: סיפורי תת-המודע הספרותי.

כארבעים ושניים סיפורים בעברית פירסמה דבורה בארון בכתבי העת השונים מיום שהתחילה לכתוב (ג' בניסן תרס"ב, 10 לאפריל 1902), ועד אב תר"ף, שלא נכללו בכתביה המקובצים. מאותה תקופה, נכללו 6 סיפורים בלבד בכתביה המכונסים (בס"ה כתבה כ" 48 סיפורים בעברית). לאחר תאריך זה, החל מראשית תרפ"א (18.1.1921) כל מה שכתבה – כונס. במספרים אלה לא נכללו 4 סיפוריה בידיש, שמתוכם 2 תורגמו לעברית או מעברית (הניך והסבתה הנִּיָּה) שרק הראשון שבהם כונס, ו־2 אינם מצויים גם בעברית, עד כמה שידוע לי, כיוון, שטרם השלמתי את הבדיקה בסוגיה זו; וכן לא נכללו תרגומיה לסיפורי אחרים כ־11 במיספר.

מספרים אלה מעידים, על עוצמתו של המנגנון הביקורתי שהפעילה דבורה בארון, בבואה לכנס את סיפוריה, בשעה שפסלה לחלוטין את מרבית סיפורי נעוריה, שרובם כ־35 נכתבו לפני עלייתה לארץ, ומיעוטם לאחר עלייתה (כסלו תרע"א – דצמבר 1910), כ־10 במיספר. מעדותה של בתה, צפורה אהרונוביץ, בספר 'אגב אורחא', שהופיע לאחר פטירתה, ידוע "יחס הביטול והזלזול שלה כלפי כל יצירות-הנוער שלה, שכינתה אותן בשם 'סמרטוטים'. היא התנגדה בתוקף להדפסת סיפור, או קטע של סיפור, מאותם הימים, ועל הרשימה שכללה את שמות היצירות האלה, לפי סדר הדפסתן כתבה כמה פעמים את המלה, שראתה בה כעין צוואה לדרווח: 'פסולים'." ('אגב אורחא', עמ' 10: "חומר לכיוראפיה").

יסודו של מאמר זה בהרצאה ביום-עין בנושא: "בין בדין למציאות" שהתקיים כ־10 ביולי 1984, מטעם ההיברו יוניון קולג' בניו-יורק. לניתוח הרוגמה הספרותית מיצירתה המוקדמת של דבורה בארון, קדם חלק תיאורטי, שעניינו "ביוראפיה ממשית וביוראפיה אפשרית" – על שבחיו וסכנתיו של המחקר הביוראפי בניתוח היצירה הספרותית. חלק זה הושמט כאן, אם כי פה ושם נשארו עקבותיו בניתוח הרוגמה הספרותית.

בהערה מוסגרת ברצוני לספר, כי למרות זאת, הרי משכתבתי את מאמרי על "ראשיתה של דבורה בארון", (בספרי 'מעגלים', עמ' 245-279) שיתפה עמי צפורה אהרונוביץ פעולה, אם כי לא בהתלהבות יתרה, והעמידה לרשותי את הרשימות (שאגב לא היו מלאות) וחומר אחר שהיה ברשותה.

מדוע פסלה דבורה בארון את יצירות נעוריה פסילה כה מוחלטת? ממה חששה? – ברור, שתשובה אחת קספקת על שאלות מסוג זה, איננה אפשרית, ויש רק אפשרות להעלות כמה השערות. בראש ובראשונה, הסיבה היא כמוכּן אמנותית-ספרותית: מרבית הסיפורים האלה אינם עומדים ברמה האמנותית הנדרשת, יש בהם עודף רגשות, תיאורים פאתטיים, פשטנות יתרה וכיוצא בזה. על כך עמדתי בהרחבה באותו מאמר שלי שכבר הזכרתי. אבל בהחלט נראה, שאחת הסיבות לכך, היא הפחד מחשיפת יתרה, מגילוי פרטים על עולמה הפנימי, שהכיסוי או ליתר דיוק ההשתקה – נאה להם. הסיפורים גילו את הלך-נפשה באותה תקופה, את מורירתה, הרגשת הקיפוח האישית שלה, בתחומים, שלימים חשבה שהשתיקה יפה להם והעדיפה להסתירם, להתעלם מהם ולהשתיקם. רגשות אלה התגלו בעיקר בשני תחומים: **התחום הארוטי והתחום הנשוי**. הרגש המאחד את שני התחומים הללו הוא רגש הקיפוח העמוק, במיוחד ביחס לנשים.

רגשות קיפוח ומרירות אלה בצד אווירה ארוטית חריפה למדי בסיפוריה באותה תקופה, מסבירים, את הערתו המאוחרת של יהודה קרני, על "התימות המוזרות"¹ שעסקה בהן דבורה בארון בסיפוריה באותן שנים. דומה, שלפנינו "צעירה זועמת", הנבלמת אך ורק על ידי חינוכה היהודי הקדוני והסביבה המסורתית-שמרנית, והיא נקרעת בין המתחים העזים שבהם היא שרויה, לבין האופן, שבו עליה להתנהג, כפי שמצפה ממנה החברה, כבת-רב, כאשה צעירה, כסופרת, וכחניכת העיירה הליטאית המחמירה.

כל אלה שתארו אותה הלכו שולל אחר דמותה הנזירית, הסגפנית, הטהורה, כפי שראוה בתמונותיה או פנים אל פנים, ואין לדעת אם אכן הרגישו כמה שחבי מתחת להופעה הייצוגית סגורה ומאופקת זו. דומה, שרק בסיפורים ראשונים אלה, שעד עלייתה לארץ, הירשתה לעצמה דבורה בארון, לתת מידה מסויימת של דרור לאשר חבי בתוכה, למרי, לסער ולמרירות המפעמים בה, ואילו לאחר מכן, הצליחה לבלום, להדחיק ולהסתיר את כל אלה, עד שכמעט שום דבר לא יבצץ החוצה.

אולי גם בכך, אחד המפתחות לחיי הנישואים המיוחדים שניהלה, להסתגרותה המוחלטת בביתה, עד כדי ניתוק גמור עם עולם החוץ בשנותיה האחרונות, ולשעבוד המוחלט ששעבדה אליה את בתה צפורה, שעמדה תמיד לשירותה, התחנכה בבית בידי הוריה ומורים פרטיים, ולא היתה לה ילדות כמו לכל הילדים.

שמץ ממרירותה ומיחסה הבלתי אוהד לעולם, בא לידי ביטוי, רק באותן "אמרות" שרשמה מפיה צפורה בתה ושחררה אותן לפירסום ברבים ב'אגב אורחא'. יש לשער שהיו גם "אמרות" אחרות, חריפות עוד יותר, שאותן החליטה הבת לגנוז.

אולי בכך טמון גם ההסבר לתופעה רחבה ועמוקה הרבה יותר המאפיינת את כל כתיבתה: התעלמות כמעט מוחלטת מן המציאות האי-שבה חיה החל משנת תרע"א, וכתיבת סיפוריה על רקע העיירה הליטאית הרחוקה, שאותה עזבה בהיותה כבת 21 שנים. התעלמות זו שהחלה ביצירתה הספרותית, חדרה גם לחייה הפרטיים, עד כדי כך, שבשנותיה האחרונות, הסתגרה בביתה וניתקה עצמה לחלוטין מן העולם החיצוני.

יש להעיר, שגם חבריה הסופרים נדהמו לא פעם מהעזתה לעסוק בנושאים אירוטיים בגלוי ובישירות, גם משום שהתקופה היתה מאד שמרנית, ובעיקר משום שמאשה-סופרת בתו של רב, בעלת הופעה צנועה ונזירית כזו, ציפו ציפיות בכיוון שונה לחלוטין. תדהמתם כאה לידי ביטוי במכתביהם אליה כעורכי כתבי-עת, למקרא סיפוריה הנועזים שנשלחו אליהם. כגון במכתביו של יצחק גרינבוים, כעורך 'העולם'; של זרובבל כעורך היידישער

ארבעטער, ובמיוחד של יוסף קלחנר כעורך 'השילוח'. המדובר בסיפורים כגון "ליזר-יסל"; "דייר"; "ליסקה", שכולם פורסמו באותם כתבי-עת, אבל לא כגוסו. במה כל זה מסייע להבנת סיפוריה? – מובן, שלקורא לפי תומו, כל זה אינו מעלה ואינו מוריד, כמעט. אבל לא בו אנו מדברים. הקורא שאינו תמים, ובמיוחד החוקר, יש לו עניין בכל עולם יצירתו של הסופר, ובודאי שעליו לדעת, שהסיפורים המכונסים בספר שלפניו, הם מיבחר סלקטיבי בלבד, וקדמו להם כאלה שלא פורסמו, ומאדם התפתחו הסיפורים המכונסים. זאת ועוד. עולם הסיפורים שלא פורסם מחודר את הקשב בסיפורים שכן פורסמו, להאזין, לקלוט ולהיפתח, למה שחבוי בהם, ושבלעדו זאת, אולי לא יורגש כלל. אחת המסקנות היא, שהעולם המתואר בסיפורים המכונסים, הוא עולם בלתי-צודק, שרירותי, שבו המקופחים, מוכי-הגורל, החלשים, נשארים בדרך כלל בעלבונם ובקיפוחם, וגם אם הם מוצאים נחמה הרי זו זמנית, ובלתי מסוגלת בדרך כלל לשנות את מצבם מיסודו. זוהי ראיית עולם פסימית ביסודה, לעולם זה שמתנהל שלא-כשורה, שאין לו תקנה, ואין זה תלוי כלל במה שיעשו בני אדם. בכוחם לתקן קצת או לקלקל קצת, אבל מיסודו זהו עולם המתנהל שלא כהלכה, שבו רק הנס יכול לשנות דברים, והנס, כידוע, קיים רק בסיפורים אבל לא במציאות. (הסיפור: "כריתות" – עולם שאינו מתנהל כשורה; הסיפורים: "משפחה" ו"רשע" עולמות המתקיימים בכוחו של הנס).²

שני סיפורי-ראשית, מבליטים במיוחד את מחאתה של דבורה בארון על קיפוח האשה בכלל והאשה היהודיה בפרט. הסיפורים הם "קדישה" שנרשם בכותרת שלו: "מוגש לאחיותי הקטנות" ו"גניזה", שבכותרת המשנה שלו נרשם: "לזכר נשמת אבי". שני הסיפורים פורסמו ב'החבר', שהיה 'עיתון יומי לבני-הנעורים ולכל בית ישראל', הופיע ברלנה, בעריכת י.ח. טביוב. "קדישה" בשני המשכים בו' ניסן ובו' ניסן תרס"ח; ו"גניזה" ב"צ המשכים בו"ב, י"ג, י"ד באייר תרס"ח. עיתון זה 'החבר', כפי שכתב אוריאל אופק ('ספרות הילדים העברית – ההתחלה', עמ' 368 ואילך) הופיע במשך ארבעה חצוי חרשים (החל מ'י' בשבט תרס"ח, ו (14) בינואר 1908). בסך הכל הופיעו 104 גליונות יומיים, עד כ"ד באייר תרס"ח (12.5.1908), וסיפורה של דבורה בארון "גניזה" היה מן האחרונים שנדפסו בו. היה זה אולי עיתון יומי ראשון ואחרון לילדים.

מכיוון שסיפורים אלה התפרסמו בעיתון שנועד לנוער, הרי מלכתחילה כיוונה בו המחברת כלפי קהל-הקוראים המסויים של העיתון. הדבר מתבטא בראש ובראשונה בכך, ששני הסיפורים מסופרים בגוף ראשון מפיה של ילדה, והנפשות הפועלות הן בני הבית. אולם, דומה, שבלשון הסיפור לא הקלה המספרת על הקליה הצעירים ולא שינתה בהרבה את סגנון כתיבתה ואוצר מילותיה. העורך, שמצא את כתיבתה קשה מדי לקוראיו, הוסיף בסוגריים פירושים למלים שנראו לו קשות, שהופיעו כמעט בכל שורה. [יש להעיר, שפירושי מלים אלה הם עניין למחקר מיוחד, על מצב הלשון באותה תקופה, מה שנחשב לקל ומה לקשה, וכן ההנחה היתה שמרבית הילדים יודעים רוסית ויידיש, שכן פה ושם נוספו הסברי מילים בסוגריים בשפות אלה].

ממכתבי קוראים שנשמרו בארכיונה של דבורה בארון ב"גניזים", מסתבר, שגם מבוגרים קראו בעיתון זה, והגיבו על סיפוריה אלה, מבלי לקחת בחשבון כלל שהם מיועדים לילדים. אולי לא מקרה הוא, שסיפורי תתי-המורע הספרותי הללו, מתגלים ביתר תוקף בכתבי-העת המיועדים לבני הנעורים, שבהם נחלשים עוד יותר הגלמים הספרותיים, והעמידה על המשמר, היא רופפת ביותר.

עוד בסיפור מוקדם "הרחמניה", שכותרת המישה שלו: "(זכרונות מימי ילדותה של נערה אחת)" שפורסם ב'החיים והטבע'. לבני הנעורים' בעריכת י.ב. לבנר, וילנה, כ"ט אדר א' תרס"ה, מגלה הפתיחה את המאווים האמיתיים מול לחץ הסביבה, בצד הרגישות הסוציאלית החזקה לסבל של אדם ושל בעל-חיים. וכן נפתח סיפור נעורים מוקדם זה, שאפילו השמות לא שונו בו, והאח האהוב שבמציאות, בנימין, מופיע בו בשמו המציאותי,

תוך שירטוט יחסיהם ההדוקים במציאות:

בילדותה היו הבריות אומרים עליה, כי היא שובבה קצת. היא אהבה, למשל, להתרועע ולהשתעשע דוקא את הילדים. משחקי הילדות לא היו מענינים אותה כלל: מעולם לא השתעשעה בבבות, ואת אותן הילדות המשתעשעות בבבות היתה מכנה תמיד בשם: אמהות... אולם את משחקי הילדים אהבה. [...] עור חדש מתקרב על עצמותיה, בשעה שהיא יכולה להשתעשע את הילדים – היתה אמה שלה אומרת – שובבה היא ילדתי "כנער" ממש... – פוי, לא נאה לילדה להיות שובבה כ"ילד" – היו אחרים אומרים. שונאת היתה, אם היו מזכירים לה שבת "מין אחר" הנה; במקרים כאלה היתה כועסת גם על הילדים...

מתוך לחץ חברתי ונפשי כזה גדלה הגיבורה, שיש מקום להשערה, שהיא מייצגת את הסופרת, שרצתה להיות נער ולא נערה, לפעול כנער, לקבל עליה חובות כנער, ובעיקר – ללמוד תורה כנער. מן המעט הידוע על תולדות חייה, מסתבר, שלמדה תורה כנער, ממקומה בעזרת הנשים, בשעה שאביה הרב היה מעביר את השיעור לתלמידיו, והיתה מתערבת בלימוד, שואלת ומשיבה. וכן, מסתבר, שאחיה בנימין, הבין לנפשה, וסייע לה ככל יכולתו, לצאת מן הבית ללימודים בעיר הגדולה, תחילה רבה עמו ולאחר מכן, סייע לה להשיג שיעורים פרטיים למימון מחייתה ולימודיה. היה זה אורח־חיים מאד בלתי־שגרתי באותה תקופה לנערה צעירה בכלל ולנערה יהודיה בת־רב במיוחד.

בשני הסיפורים הבאים: "קדישה"³ ו"גניזה", באה לידי ביטוי המחאה על קיפוחה של האשה במיצועות שהדת מטילה עליה.

בסיפור "קדישה", שכבר שמו מעיד על כיוונו, מתוארת ילדה, בת למשפחה מרובת בנות, שסבא שלה מתאנח כל הזמן על שאין לו "קדיש", וכאשר נוצרת קירבה בין הילדה המספרת לבינו, והיא מביעה את רצונה "לשמוע כיצד הוא לומר" והוא מתאנח: "אחי, רָבָה־לי, רָבָה־לי, אלמלא היית נער, אלמלי..." והוא מחבק אותה בעצב רב מאד. בסימן תחושה זו של אכזבה על שהיא איננה מישוהו אחר, עוברים הימים.

צלצול פעמוני בתי הכנסיות, מכניס את הפחד בלבבות, והתחושה שמשוהו רע עתיד לקרות. בינתיים, העלבון על היותה נערה ולא נער, לובש צורה ממשית, כאשר בליל שבת נותנים ל"בְּרָלִי המלוכלך" לשנות את יין הקידוש, ולבקשתה לתת לה לעשות זאת עונים בלעג: "ילדה, ילדה, שמא רוצה את, שיעמח לך זקן, שמא?...?" ויושם לב, שכאן אין קוראים בשמה, אלא מציינים את מינה בלבד. באותו מעמד מתגרה בה אותו "ברלי המלוכלך" ומרגיש עצמו חזקה ונעלה ממנה, "וכשהנני עלובה פְּלִי פְּלִי, הריני מסתלקת אל זְוִיתִי..." הילדה לומדת לקרוא בחשאי, אבל סבא יודע זאת, וכשהוא מבקש ממנה לקרוא, היא קוראת את תפילת "הקדיש" דווקא, וגורמת להתרגשותו העזה של הזקן: לא שמחה על נכדתו המוכשרת, אלא המחשת הצער העמוק על שאין היא נער, ועל שאין מי ממשפחתו שיאמר קדיש אחריו.

הילדה נשלחת לשחק בחוץ, אבל הנערים אינם נותנים לילדות לעלות על גבעה שהם קוראים לה "הר־סיני" ומכריזים עליה כקדושה. וגם מעליית הגג, מקום שם יש אפרוחים, מסולקות הילדות בכח.

לא נותר לילדות אלא לשחק בבובות, ובגינוני משפחה, ואם נזכר את סלידתה ממשחק זה, שבוטאה בסיפור הקודם, נבין, עד כמה משפיל ומכעיס הכרח זה.

בסצנה האחרונה של הסיפור, מת הסב, כשדברו האחרון הוא הבעת צער על שאין לו "קדיש". הילדה אינה מקבלת ניהומים מן הסביבה, ואינה זוה ממקומה על אבן גדולה ליד בית-הכנסת. רק כשמגיע זמן תפילת-מינחה, היא נכנסת לבית הכנסת בשמלתה הבהירה, בין כל הקפוטות השחורות, מגיעה אל העמוד ואומרת: "קדיש". כשהיא יוצאת מבית הכנסת הנערים מצביעים עליה באצבע וקוראים לה "קדישה", והבנות מתרחקות ממנה. ותגובתה: "גם 'הן?'", כלומר, גם הן מקבלות את דעת החברה הגברית, שאשה אינה יכולה לומר קדיש? גם הן נגדי ואינן משבחות את מעשי?! כשהיא יושבת ובוכה, נגלה לה סבא שלה, בעיניו העצובות, כשהוא אומר לה: "את, רבה'לי, רבה'לי, אלמלי היית נער. אלמלי!" כלומר, גם הוא אינו מעודד את המעשה שעשתה, אינו רואה בכך אמירת "קדיש", ומתגעגע להחלפת זהותה.

איך התיר העורך לסיפור כזה להתפרסם? האם לא הרגיש במחאה החבויה בו? – אין ספק, שכוח המשיכה של אשה-סופרת היה גדול יותר מכל; וכן העורכים, התחנכו ברוח משכילית, עודדו מרידה כנגד כבלי המסורת, וגם הטיפו לכך ברוח הרעיונות של החברה הרוסית, שדגלה במרץ רב בשחרור האשה בחברה היהודית. אבל כאן קבלו הדברים גוון יהודי מובהק: המאבק על זכותן של הנשים לומר "קדיש", להיות שוות-חובות בחברה היהודית.

ממחאה זו, שכאמור, נכבשה ונדחקה בסיפוריה המאוחרים של דבורה בארון, נשארה הרגישות הגדולה לענות הסובלים, החלשים והמקופחים בכלל ושל הנשים בפרט, אך הכל מאופק, מרומז, כבוש מאד, עם נסיונות לשמור על הרמוניה של סיום בכי-טוב בתוך עולמו של הסיפור.

הסיפור הבא "גניזה", שפורסם כחודש לאחר "קדישה", הוא מעניין עוד יותר, כיוון שהיה לו המשך מאוחר. כותרת המיטנה של סיפור זה היא "זכרונות" והוא מוקדש "לזכר נשמת אבי". מבחינת מכתביה ומכתבי אחרים אליה, מסתבר, שאביה נפטר כעשרה חודשים לפני פירסום הסיפור, ויש לשער ששוקעה בו חווייה אוטנטית של מות האב האהוב במיוחד. 14 שנים לאחר מכן, פורסם נוסח אחר של הסיפור, שנקרא באותו השם: "גניזה" (תרפ"ב), והוא שונה לחלוטין מסיפור נעורים זה. ההשוואה ביניהם, שלא תיעשה כאן, תגלה את הדרך הארוכה שעשתה המספרת בכיוון ההישג האמנותי, ובעיקר, ההשתלטות שהשתלטה על עצמה בכיוון של הסתרה, הסוואה, הרחקה, התעלמות.

הסיפור "גניזה" המאוחר, הוא אחד מסיפוריה הבשלים של דבורה בארון, וזכה לניתוח מפורט של ד"ר בן-עמי פיינגולד (ב'הספרות', 21, נובמבר 1975), ואני פטורה מלעסוק בו כאן. נעיר רק זאת: הסיפור המוקדם "גניזה" איננו ממוקד, והוא נע ומתחבט בין שלושה מוקדי משמעות. בנוסח המאוחר, נזנחו שניים מהם ורק אחד פותח ויהיה לו המשך.

מוקד המשמעות הבולט ביותר בסיפור המוקדם הוא המוקד הפמיניסטי – הרגשת הקיפוח הגדול של האשה, של הילדה, בעולם המנוהל על ידי גברים. מוקד זה נעלם מן הסיפור המאוחר כמעט לחלוטין. המוקד השני – הנסיון לקשר בין הגניזה, כלומר, בין הקבורה של תשמישי הקדושה, לבין גאולת העם העתידה לבוא. מוקד זה, שהוא בהחלט צדדי בנוסח המוקדם, נעשה מרכזו של הסיפור המאוחר.

המוקד השלישי – התרפקות על זכרונות הילדות, על דמויותיהן של האב, האם, האח, ועל מערכת היחסים ביניהם: הערצה לאב מרחוק, הוודות וקירבה עם האם, מתח עם האח בצד שיתוף פעולה עמו. המתח – הניגוד בין ילד לילדה; שיתוף-הפעולה – בין אח לאחותו. כל המעמד המשפחתי הזה, סולק מתוך הסיפור המאוחר. במרכזו נשאר הרב, והרבנית, כדמות צדדית, כחלק מן "התפאורה" והטקס הפולחני, ואילו דמויות הבן והבת נעלמו לגמרי. הסיפור סופר בגוף שלישי, אפילו ללא אותה מסגרת ספורית-זכרונית, של הילדה המספרת, המופיעה בכמה מן הסיפורים המאוחרים.

נבליט כאן מאת המוקד הראשון, הפמיניסטי. מסתבר שהיה כה חזק, וכך לוחץ, עד שחדר אפילו לסיפור-זכרון לוכר נשמת האב. כאילו, גם ברגע זה של העלאת זכרונות ילדות מבית אבא, אי אפשר היה להשתחרר מהרגשת קיפוח מרה, שהיתה מנת חלקה של הילדה המספרת, שחשה כי הרגשה זו עתידה ללוות אותה דרך קבע, כמו את אמה, כשתגדל. יש בהחלט התלבטות בין דמות האב, כאב, כחלק מן המשפחה, לבין דמותו, כגבר, כיהודי, ובתור שכזה, הריהו בהכרח, מתיחס בזלזול אל הנשים ואל כל הקשור בהן.

במה מתבטא הקיפוח? – הוא מתבטא ביחס אל "התחינה", אותם ספרי "השתפכות-נפש" המיועדים לנשים, הכתובים בלשון עברי-טייטש, כיוון שהנשים לא הבינו עברית. אותה "חוברת קרועה בלה, בעלת עלים כמושים, המכוסים כולם בכתמים צהובים", שהיתה בתוך "השמות", נפסלה על ידי האח, מלבוא בתוך יתר "השמות" המיועדים לקבורה, לגניזה, ונזרקה על ידיו "לאיוו פינה חשכה" בתוספת הלחישה המלווה: "סמרטוט".

הילדה רואה את עצמה נעלבה יחד עם התחינה ויחד עם אמה, ובשעת טקס הקבורה, כשהיא מעלה בעיני רוחה את בוא המשיח, בעקבות דברי אביה, ואת הכל קמים לתחייה עם הספרים, ושומעת את אמה רואגת על שאינה רואה את "תחינה", אין היא מתאפקת, רצה הביתה, לוקחת את התחינה וזורקת אותה לתוך הקבר הפתוח יחד עם שאר הספרים "המכובדים". בדמיונה היא רואה כיצד הספרים האחרים מקבלים בבוח את "התחינה העלובה" ורוצים לגרש את הסמרטוט מתוך הקבר, ואחיה עלול להוציאה מתוך הקבר ולזרוקה. המתח על המעשה שעשתה הוא למעלה מכוחותיה, והיא מתעלפת. כשהיא מתעוררת היא מוצאת את עצמה במיטתה ואת אמה לידה מלטפת אותה, ואילו היא חושבת: "אם עלובה, כלום יודעת אף את החסד שעשיתי עם 'התחינה' שלך?!"... ובכך מסתיים הסיפור.

לא קשה להבחין, שהילדה רואה את "התחינה" אותו ספר-נשים מובהק, כמייצג את האשה בכלל ואת היחס לספר זה, המתבטא במילה "סמרטוט" כמאפיין את היחס לאשה בכלל, ואת היחס לאשה ביהדות בפרט. גם ב"מותה" אין "התחינה-אשה" ראויה לקבורה הגונה.

כל תשומת-הלב מרוכזת ב"תחינה" ובגורלה, ואילו טקס הגניזה עצמו, אינו אלא רקע להפליה זו. בסיפור המאוחר, כאמור, נעלם לחלוטין ענין זה, ומה שהיה ברקע – טקס גניזת השמות, והציפיה לגאולה נהפכו למרכז.

מה שנשאר ממוקד קיפוח נשוי זה, בסיפור המאוחר הוא הקטע הבא: מינה הזקנה ממשפחת הכהנים מוציאה "מתחת לקורה" את "חבילת דפי ה'ציאנה וראינה' ירושת האמהות", כדי לצרפה אל יתר "השמות". וכשהסופרת מתארת פעולה זו היא מעירה: "אוי לגורלה, גורל אשה עלי אדמות". כשהיא הולכת לבית-הכנסת, היא נתקפת בחולשת הדעת, בגלל בניו של הגבאי, הנושאים במוט בשניים את סל "השמות" שלהם, וחוסמים בפניה את הדרך. רק התערבותו של הרב, שייצא באותה שעה מבית התפילה, גרמה לכך שגם "תחינה" תצטרף אל יתר "השמות" כקרוב: "פנו דרך למינה מבית הכהנים". הרב עצמו פרשט את ידו לקחת ממנה את חבילתה.

כלומר, גם כאן ההרגשה היא שקרבנה הוא בחסד ולא בזכות, רק הודות להתערבותו של הרב, המדומה באותה שעה לכהן שעליו צווה בעבר: "אל תבזה עליה, כאילו נפשה הקריבה".

ממרוק השנים, הנפכה המחאה כנגד עולם הגברים היהודי, למרוכזת יותר, כשהאבי-הרב הוצא ממנה, הוועמד, כאיש-מופת, בניגוד לכל הגברים האחרים.

הרגשת הקיפוח הנשית באה לידי ביטוי גם במקומות נוספים בסיפור. א) בעת סידור הספרים בידי האב, בשעה שהוא מחליט מה להשאיר בארון ומה לנגוז, עוזרים לידו בנו ובתו. אלא שהאח הוא זה שמקבל ישירות מידי האב את הספרים הקרועים, מעיין בהם, ואילו

האחות, הילדה, מקבלת אותם, רק מידו של אחיה, ולא במישרין מידי האב, וגם זאת, רק לאחר שהאח מעיין בהם במתינות, והיא משמשת כסָּקָל בלבד. יש תיאור מכוון של מעין התעללות האח באחותו, כדי להראות לה, את מקומה הנחות, שאין היא כילדה, מתאימה לתפקיד זה: היא עומדת כשידיה פשוטות לקבל את הספרים, והידיים מתעייפות בתנוחת המתנה זו, ואילו הוא, משתהה במכוון על כל ספר וספר וכשהיא מעיזה כבר לזרו אותה, בנימוק שידיה כואבות, הוא עונה לה בכעס: "לך ועשה עסק אתן, את הילדות!..." ומוסיף משפט צפוי מפי גבר ביחס לאשה: – "הניחיה, הניחיה... את הספרים הניחיה... ולכי, לכי... לכי אל בובותיך; לכי!" [מה בין אמירה זו לבין: אשה – למטבח?]. אולם בסיפור, המתח מוחלק, כיוון שהיא בוכה והוא משתתק ואז היא מנסה לפייסו בשוף. היא זו שמנסה לפייסו! (ב) בשעה שהאח והאחות עמוסים בספרים לגניזה הם מביאים אותם אל "דיר העצים של בית הכנסת הישן" ולאחר שהיא מניחה את הספרים שלה על גבי קרש היא מסתכלת במקום ומהרהרת:

"הרי אני כאן, באותו המקום, שאליו אין הנערים מרשים לנו, הילדות, להכנס בשום אופן... בין הדברים שהיא רואה, גם מוטות החופה, שהיא מלטפת אותם, כרמוז ליעודה האחד והיחיד של האשה. בשעה שהיא נמצאת במקום האסור לילדות היא חושבת בהתרה:

אילו נגשו לכאן עכשיו הם, הנערים, אילו – את כל לשוני הייתי מוציאה מתוך הפה ומראה להם: – א – ה – א – א! גרשוני מכאן עכשיו!! נו, אדרבא, גרשוני!...

ג) בהמשך הובלת השמות מארון הספרים הביתי אל חצר בית הכנסת, כבר אין מעירים את הילדה משנתה, אלא האח בלבד הוא העוזר לאב במלאכה, ורק כשהיא מתעוררת מעצמה במקרה, ורואה את מעשיהם של אביה ואחיה, נאות האח לצרפה, בלית ברירה למעשה, ואז מתרחש המאורע עם פסילת "התחינה" מלבוא אפילו בין "השמות" לקבורה בכינוי "סמרטוט".

ד) בשעת הטקס של הגניזה עצמה, כשמניחים את ה"שמות" בתוך סירים, ואת הסירים על עגלה רתומה לסוסות, והאב־הרב הולך בראש וספר התורה בזרועותיו, וכלי הזמר מנגנים, ונערים רוקדים ותוחבים את עצמם בין הגדולים, ואפילו התיש של העיירה [סמל הזכר המובהק] נדחק בין ההמון, בתוך מהומה זו נשמעת הקריאה: "נשים הצידה!!" התיש – כן, הנשים – לא!

ה) וכדי שגם האם תקום לעתיד עם תחיית המתים כשיבוא המשיח רכוב על סוסה צחורה, עושה הילדה את מה שהיא עושה עם התחינה, ומצרפת אותה אל הקבר של "השמות", כדי לבפר על העוול לתחינה, לאמה, לה, לנשים כולן.

באותה מילת־ביטול, "סמרטוט" – שבה פסל אחיה את "התחינה" מלהיקבר בין "השמות", פסלה דבורה בארון עצמה, מקץ שנים, כפי עדות בתה, את יצירות־הנעורים שלה מלהיכלל בכתביה, ואסרה על הדפסה חוזרת שלהן. מילה זו מסגירה את התפקיד שמילאו יצירות־נעורים אלה בהתפתחותה הרוחנית, במתן פורקן לרגשות המרי, הקיפוח והמתחים שהיו חבויים בה בצעירותה, ושאותם עמלה להעלים ולהדחיק במנגנוני־איפוק אמנותיים מעודנים ביותר. סיפורים ראשונים אלה, הם סיפורי התת־מודע של המספרת, שבכוחם להעיד לא רק על עולמה בשעה שנכתבו, אלא גם להעמיק את הקשב בעולמה מקץ שנים, ולהסיר את הצעיפים שטרחו לכסותו בהם.

הערות למאמר

- (1) "עם הקטנות" לדבורה בארון; "בימה קטנה", הוצ' אגודת הסופרים ליד דביר, תשי"א, עמ' 70-71 (תרג'ד).
- (2) ראה מאמרי "בין קצו של יוד' לקצה של אות" בספרי 'מעגלים', עמ' 280-287.
- (3) "קדישה" חזר ונרפס ביידיש. כשנתיים לאחר שפורסם בעברית, בכתב־העת 'דער יודישער ארבייטער', למברג, שנה 7 גל' 15 (1910. 22.4). קרוב לוודאי, שהתרגום נעשה בידי המספרת עצמה. זהו כתב־עת למבוגרים, וכך חוזרת ומתאשרת ההנחה, שהבחנה בין סיפור לילדים לבין סיפור למבוגרים, לא היתה קיימת למעשה. אונברסיטת תל אביב